

กระบวนการถ่ายทอดความรูเรื่องผูกพันบ้านจากบ้านแม่ไปสู
บ้านสองเหนือ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

แหววตา สุวรรณรินทร์

วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต
(เกษตรศาสตร์)
สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ตุลาคม 2552

กระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องผักพื้นบ้านจากบ้านแม่คไปสู่บ้านสองเหนือ
ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

แววตา สุวรรณรินทร์

วิทยานิพนธ์นี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
(เกษตรศาสตร์)
สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ตุลาคม 2552

กระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องผักพื้นบ้านจากบ้านแม่ต๋ำไปสู่บ้านสองเหนือ
ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

แววตา สุวรรณรินทร์

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์)
สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร

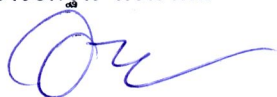
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประทีป กษศิลา

.....กรรมการ

รองศาสตราจารย์กฤษณ์ ศรีมั่งคด

.....กรรมการ

รองศาสตราจารย์ ดร. อารมณ์ โอภาสพัฒนกิจ

.....กรรมการ

รองศาสตราจารย์จรูญ สุขเกษม

8 ตุลาคม 2552

© ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์กจัน ศรีมงคล ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ซึ่งให้ความรู้ คำปรึกษา คำแนะนำ กำลังใจ ตลอดจนการแก้ไขวิทยานิพนธ์ ตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงด้วยใจจริง

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. อารมณ์ โอภาสพัฒนกิจ และรองศาสตราจารย์ จรูญ สุขเกษม กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำปรึกษา คำแนะนำ และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนเสร็จสมบูรณ์ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประทีป ศษศิลา ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้ข้อเสนอแนะในการวิจัย เพื่อให้วิทยานิพนธ์มีความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบคุณกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านแมค และกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษบ้านส่องเหนือชาวบ้านทุกท่านในชุมชนบ้านแมคและบ้านส่องเหนือ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ตลอดจนบุคคลผู้เกี่ยวข้องทุกคน ที่ส่งผลให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี

ขอบคุณ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน เจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานทุกท่าน โดยเฉพาะ คุณสุเมธ ปานจำลอง (พี่ด้อย) คุณพรพิศรา คลังภูเขียว (พี่พร) คุณชัยสิทธิ์ แนวน้อย (พี่สิทธิ์) คุณอรุณวดี หงษ์อุคร (พี่ตอง) อ.ทม เกตุวงศา อ.กนกพร รัตนะสุทธิระกุล คุณวันทนา ใจพินิจ พี่วิเชียร พี่เลี้ยงที่แสนดีทุกท่านที่ไม่ได้กล่าวถึง ที่คอยพ่่าสอนและช่วยเหลือผู้วิจัยตลอดมา พี่บ๊ดี พี่นุจ พี่หนึ่ง พี่เปิ้ล พี่อ้น แม่ทองสา แม่วัลภา ทีมวิจัยทุกคน และพี่ทุกคนที่ได้รับทุนในโครงการชุดทุน CBMAG มหาสารคาม และอีสาน ที่ให้กำลังใจ ช่วยเหลือ และให้คำปรึกษาในการทำโครงการวิจัย คุณสุวรรณ บัวพันธ์ และคุณโกมล สนั่นก้อง ที่เปิดโอกาสให้ได้ลงมาเรียนรู้การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ขอขอบคุณโครงการชุดทุนสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสำหรับนักศึกษาปริญญาโท (Community-Based Master Research Grant: CBMAG) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่สนับสนุนงบประมาณในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

ท้ายที่สุดนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ คุณพ่อคำตัน สุวรรณรินทร์ และทุกคนในครอบครัว ที่คอยเป็นกำลังใจ และคอยให้การอบรมสั่งสอนมาจนถึงวันนี้ จนทำให้ผู้วิจัยสามารถทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงไปได้ด้วยดี

แหวตา สุวรรณรินทร์

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์ กระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องผักพื้นบ้านจากบ้านแม่คไปสู่
บ้านส่องเหนือ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ผู้เขียน นางสาวแววตา สุวรรณรินทร์

ปริญญา วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์) ส่งเสริมการเกษตร

คณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์ กุญิน ศรีมงคล	ประธานกรรมการ
รองศาสตราจารย์ ดร. อารณ โอภาสพัฒนกิจ	กรรมการ
รองศาสตราจารย์ จรูญ สุขเกษม	กรรมการ

บทคัดย่อ

250472

โครงการวิจัย เรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดความรู้ผักพื้นบ้านจากบ้านแม่คไปสู่บ้านส่องเหนือ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) พัฒนากระบวนการฟื้นฟูและขยายผลพันธุ์ผักพื้นบ้านจากชุมชนบ้านแม่คไปสู่บ้านส่องเหนือ 2) ศึกษาชนิด ลักษณะ ความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตผักพื้นบ้านที่มีในชุมชนบ้านแม่ค และ 3) ศึกษาคุณค่าและมูลค่าที่เกิดขึ้นจากการผลิตผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านแม่ค โดยประยุกต์ใช้กระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า ผักพื้นบ้านใน 2 ชุมชนมี 130 ชนิด ซึ่งมี 4 ลักษณะ คือ ผักน้ำ ผักในทุ่งนา ผักในป่า และผักในบ้านและสวน ในการปลูกผักและการเก็บผลผลิต ชาวบ้านถือปฏิบัติตามความเชื่อพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตผักพื้นบ้านที่พบคือ 1) การเก็บเมล็ดพันธุ์ 2) การเตรียมแปลง 3) การปลูก 4) การบำรุง ดูแลรักษา และ 5) การเก็บผลผลิต คุณค่าทางเศรษฐกิจพบว่า ผักพื้นบ้านสร้างรายได้เท่ากับ 18,765 บาท/คน ต้นทุนการผลิต 3,080 บาท/คน เหลือรายได้สุทธิ 15,685 บาท/คนและยังช่วยลดรายจ่ายในครัวเรือน คุณค่าทางสังคมได้แก่ การแบ่งปันผัก ผักมีคุณค่าด้านโภชนาการสูง มีสรรพคุณทางยารักษาโรค รวมทั้งคุณค่าด้านการสร้างอาชีพโดยทางอาหารโดยการเก็บเมล็ดพันธุ์ผักพื้นบ้านไว้ใช้เอง นอกจากนี้ยังมีคุณค่าต่อสิ่งแวดล้อม

กระบวนการฟื้นฟูพันธุ์ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านแมค มีขั้นตอนดังนี้ 1) การสำรวจแหล่งผักพื้นบ้านใน 4 ภูมิโนเวศน์ 2) ขยายพันธุ์ผักในบ้านแมค 3) การจัดกระบวนการเรียนรู้ “คุณค่าผักพื้นบ้าน” แก่เยาวชน และ 4) การส่งเสริมการเก็บเมล็ดพันธุ์ผักพื้นบ้าน ส่วนกระบวนการขยายผลสู่ชุมชนบ้านสองเหนือ ได้ดำเนินการ 2 เรื่อง ดังนี้ 1) แบ่งปันเมล็ดพันธุ์ และถ่ายทอดภูมิปัญญาการปลูกผักพื้นบ้าน และ 2) สร้างกระบวนการเรียนรู้ “คุณค่าของผักพื้นบ้าน” แก่เยาวชนบ้านสองเหนือ

Thesis Title Indigenous Vegetables Knowledge Transfer Process from Ban Maed to
Ban Song Nuea, Talad Sub-district, Mueang District,
Maha Sarakham Province

Author Miss Waewta Suwannarin

Degree Master of Science (Agriculture) Agricultural Extension

Thesis Advisory Committee

Assoc. Prof. Katin Srimongkol	Chairperson
Assoc. Prof. Dr. Avorn Opatpatanakit	Member
Assoc. Prof. Charoon Sukkasem	Member

Abstract

250472

The objectives of the research project entitled “Indigenous Vegetables Knowledge Transfer Process from Ban Maed to Ban Song Nuea, Talad Sub-district, Muang District, Mahasarakham Province” were to 1) develop the revival and extension process of indigenous vegetable seed from, Ban Maed to Ban Song Nuea 2) identify types, characteristics, beliefs and local wisdom of indigenous vegetable, 3) identify value and economic value of indigenous vegetable. Participatory action research was applied as a research methodology.

It was found that there are 130 varieties of indigenous vegetable which were found in creek or pond, rice field, forest and home garden. Planting and harvesting indigenous vegetable were based on local beliefs. Related local wisdom found to be 1) seed storage 2) the preparation of cultivated land 3) planting 4) fostering and harvesting. Economic value appears as decreasing of household income and net income of 15,685 baht/ person with production cost of 3,080 baht/ person. Social value includes vegetable sharing, nutritional value, medicinal value and food sovereignty through self-seed production. Environmental value was also apparent.

The revival process of indigenous vegetable in Ban Maed was as follow: 1) surveying of indigenous vegetable in four ecological areas, planting selected vegetable in Ban Maed,

organizing learning process on “valuable indigenous vegetable” for youth, 4) promoting self-seed production. The extension process to Ban Song Nuea was operated in two main activities including 1) seed and local wisdom sharing and 2) organizing learning process on “valuable indigenous vegetable” for youth in Ban Song Nuea.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	จ
สารบัญแผนที่	๓
บทที่ 1 บทนำ	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
โจทย์การวิจัย	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
ขอบเขตการวิจัย	4
กระบวนการวิจัย	5
นิยามศัพท์	6
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
แนวคิดการจัดการความรู้	8
การส่งเสริมการเกษตรและหลักการส่งเสริมการเกษตร	16
แนวคิดผักพื้นบ้าน	23
ทฤษฎีในการจำแนกความหลากหลายของพืชผักพื้นบ้าน	31
แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา	34
แนวคิดการมีส่วนร่วม	39
แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	41
แนวคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น	46
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	51
กรอบแนวคิดในการวิจัย	56

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3 วิธีการดำเนินงานวิจัย	57
การกำหนดพื้นที่เป้าหมายและประชากรศึกษา	57
ขอบเขตการเก็บข้อมูล	57
วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	58
การดำเนินงาน	62
แหล่งข้อมูล	64
การวิเคราะห์ข้อมูล	64
บทที่ 4 ผลการวิจัย	66
บริบทชุมชนบ้านแมคและบ้านส่องเหนือ	67
ระบบนิเวศน์พื้นที่กับการใช้ประโยชน์ของชุมชนบ้านแมคและบ้านส่องเหนือ	75
ผักพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชน	79
ความสัมพันธ์ของผักพื้นบ้านกับวิถีชีวิต	85
ความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตผักพื้นบ้านที่มีในชุมชน	89
มูลค่าที่เกิดขึ้นจากการผลิตผักพื้นบ้าน	103
คุณค่าที่เกิดขึ้นจากการผลิตผักพื้นบ้าน	107
กระบวนการฟื้นฟูและขยายผลพันธุ์ผักพื้นบ้าน	110
กระบวนการฟื้นฟูพันธุ์ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านแมค	123
กระบวนการขยายผลสู่ชุมชนบ้านส่องเหนือ	126
ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนากระบวนการฟื้นฟูพันธุ์ผักพื้นบ้านในบ้านแมค	129
และขยายผลพันธุ์ผักพื้นบ้านสู่ชุมชนบ้านส่องเหนือ	
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	134
สรุปผล	134
อภิปรายผล	139
ข้อเสนอแนะต่อการวิจัย	149
ปัญหาและอุปสรรค	150
ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย	151
ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยครั้งต่อไป	152

ญ

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บรรณานุกรม	154
ภาคผนวก	160
ภาคผนวก ก ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะผักพื้นบ้านตามแหล่งภูมินิเวศน์	161
ภาคผนวก ข ประเด็นเนื้อหาในการศึกษาวิจัย	288
ภาคผนวก ค ประมวลรูปภาพประกอบในการดำเนินกิจกรรม	296
ภาคผนวก ง รายชื่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการศึกษาวิจัย	302
ประวัติผู้เขียน	304

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1 ตัวอย่างสมุนไพรมะนาวที่แนะนำให้ใช้ในงานสาธารณสุขมูลฐาน	28
2 ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านแมคและบ้านสองเหนือ ที่ยังคงอยู่ ใกล้เคียง และสูญหายไปจากชุมชน	81
3 ปฏิทินการผลิตผักพื้นบ้านของกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านแมค และกลุ่มปลูกผักปลอดสารบ้านสองเหนือ	82
4 ปฏิทินฤดูกาลผักธรรมชาติในพื้นที่บ้านแมคและบ้านสองเหนือ	83
5 แสดงรอบการนำผักพื้นบ้านออกจำหน่ายของกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านแมค และกลุ่มปลูกผักปลอดสารบ้านสองเหนือ ในระยะ 1 เดือน	102
6 รายได้จากการขายผักในรอบ 1 ปี	105
7 พัฒนาการราคาผักพื้นบ้านกรณีศึกษา ผักพื้นบ้าน 16 ชนิด	106
8 ตัวอย่างสมุนไพรมะนาวที่ให้สรรพคุณทางยา	108
9 แสดงข้อมูลจำเพาะผักพื้นบ้านแหล่งภูมินิเวศน์น้ำ	162
10 แสดงข้อมูลจำเพาะผักพื้นบ้านแหล่งภูมินิเวศน์น้ำ	179
11 แสดงข้อมูลจำเพาะผักพื้นบ้านแหล่งภูมินิเวศน์ป่า	194
12 แสดงข้อมูลจำเพาะผักพื้นบ้านแหล่งภูมินิเวศน์บ้านและสวน	229

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
1 นางทองสา ละครไชย กับ “ถั่วศรราม”	92
2 นางวัลภา รินทริก กับ “ผักกาดขาวนัยนา”	97
3 กิจกรรมกระบวนการฟื้นฟูพันธุ์ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านแมด	126
4 กิจกรรมกระบวนการขยายผลสู่ชุมชนบ้านส่องเหนือ	128
5 การค้นหาปัญหา (พัฒนาโจทย์โครงการวิจัย)	296
6 เวทีถกแถลงโครงการ CBMAG จังหวัดมหาสารคาม	296
7 ประชุมชี้แจงแนวทางการทำงานร่วมกับผู้สนใจ	296
8 อบรมการแตกกรอบเนื้อหาและการใช้เครื่องมือในการวิจัย	296
9 ประชุมชี้แจงโครงการ ครั้งที่ 1 บ้านแมด	297
10 ประชุมชี้แจงโครงการ ครั้งที่ 2 บ้านส่องเหนือ	297
11 ศึกษาพันธุ์ผักพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนบ้านส่องเหนือ	297
12 ศึกษาพันธุ์ผักพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนบ้านแมด	298
13 ประชุมทีมวิจัย สรุปข้อมูลจากการศึกษาระยะแรก จัดกลุ่มข้อมูล ตรวจสอบข้อมูลที่ยังไม่สมบูรณ์แล้ววางแผนการศึกษาต่อเนื่อง	298
14 เสนอข้อมูลผักพื้นบ้านต่อชุมชน และคัดเลือกตัวแทนผักพื้นบ้าน	298
15 ศึกษาเชิงลึก ความเชื่อ ภูมิปัญญา มูลค่า/คุณค่า ของตัวแทนผักพื้นบ้าน 16 ชนิด	299
16 ศึกษาวิถีชุมชนกับผักพื้นบ้าน	299
17 จัดเวทีวิเคราะห์แนวทางการฟื้นฟูและขยายพันธุ์ผักพื้นบ้าน จำนวน 16 ชนิด จากการร่วมกันวิเคราะห์ของชุมชน	300
18 จัดกิจกรรมสร้างการเรียนรู้ แต่งตั้งครูอาสาพาเยาวชนสำรวจเรียนรู้แหล่งผักพื้นบ้าน ในนิเวศน์จริงในชุมชน แล้วถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านการทำอาหาร	300
19 ศึกษาเรียนรู้ตลาดนัดสีเขียว	301
20 พาเด็กลงแปลงเพาะพันธุ์ผักพื้นบ้านในนิเวศน์เดิมที่เหมาะสม	301
21 จัดประชุมทีมวิจัยสรุปผลการทดลอง	301
22 การจัดเวทีนำเสนอผลการวิจัยต่อชุมชน	301

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิ	หน้า
1 กระบวนการจัดการความรู้	14
2 ปัจจัยที่อยู่ในตัวผู้ส่งข่าวสารที่มีผลกระทบต่อความคิดต่อสื่อสาร	20
3 ความเชื่อมโยงของการสื่อสารแบบ 2 ทาง โดยนักส่งเสริมการเกษตร เป็นตัวกลางนำความรู้จากนักวิจัยไปสู่เกษตรกร	22
4 กระบวนการเกิดภูมิปัญญา	37
5 บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมทุกขั้นตอน	43
6 กรอบแนวคิดกระบวนการวิจัยการวิจัย	56
7 กระบวนการและผลการทดลองปฏิบัติการ	122
8 กระบวนการฟื้นฟูและขยายพันธุ์ผักพื้นบ้าน	123
9 กระบวนการฟื้นฟูพันธุ์ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านแมด	125
10 กระบวนการขยายผลสู่ชุมชนบ้านสองเหนือ	127
11 ความเชื่อมโยงของแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและการปฏิบัติจริง	146
12 การบูรณาการความรู้ผ่านกระบวนการวิจัย PAR และ CBR	147
13 ความเชื่อมโยงของการสื่อสารแบบ 2 ทาง โดยนักส่งเสริมการเกษตร เป็นตัวกลางนำความรู้จากนักวิจัยไปสู่เกษตรกร	148

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
1 แผนที่ทรัพยากรชุมชนบ้านแมด	77
2 แผนที่ทรัพยากรชุมชนบ้านแมด	78